

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ. ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՌՈՒԲԻԿ ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ

Տարեսագիրության թեկնածու, ՀԱԱՀ

ԿԱՐԵՎՈՐ ԻԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ ՎԱՅ ԻԵՐՈՍՈՒԻՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

ատմաբան պրոֆեսոր Էդիկ Մինասյանը դպրոցական եւ բուհական մի շարք պատմության դասագրքերի ու ձեռնարկների, յոթ մենագրությունների եւ ավելի քան 200 գիտական հոդվածների հեղինակ է, որոնք նվիրված են հայոց ազգային ազատագրական պայքարի, Հայկական հարցի, Հայոց ցեղասպանության, ինչպես նաեւ Հայաստանի նորագույն շրջանի պատմությանը: Հեղինակի այս աշխատանքների շարքում հատկապես առանձնանում է «Հայ հերոսուհի կանայք» հանրագիտարանային գիրքը (Երեւան, ԵՊՀ հրատ., 2016, 782+16 էջ ներդիր):

Հայ բանահյուսության եւ պատմագրության մեջ չի եղել մի ամփոփ գիտական ուսումնասիրություն, որտեղ խորությամբ լուսաբանված լինի հայ ժողովրդի հերոսական պատմության բոլոր փուլերում քաջագործություններով աչքի ընկած հայուհիների գործունեությունը: Ահա այս գիրքը գալիս է լրացնելու եղած այդ բացը:

Հայ ժողովրդի ծագումնաբանությունից մինչ օրս մեր հերոսական գոյապայքարի անցած բոլոր դժվարին ու ճակատագրական պահերին նվիրական մասնակցություն է ունեցել հայ կինը՝ ետ չմնալով հերոս տղամարդկանցից՝ բացառիկ դեպքերում իր խիզախությամբ եւ զոհաբերությամբ երբեմն գերազանցելով նրանց: Հայ ազգային գործիչ Ավետիս Ահարոնյանը, ինչպես նշում է հեղինակը գրքի առաջաբանում, բնութագրելով հայ հերոսուհիների գործունեությունը, գրել է. «Դուք էիք, որ ազատության տատասկոտ ճանապարհին ցավոտ ու բոսոր մշուշի մեջ

ամենից գեղեցիկ, ամենից խիզախ երազներ հյուսեցիք: Դուք էիք, որ ըմբոստության ժայռերի բարձրությունից գահավեժ նետվեցիք ժողովրդի մեծ տառապանքի ծովը, որ ուռած ու մրրկածուփ եռում էր ձեր ոտքերի տակ: Դուք էիք, որ բռնություն եւ արհավիրքի խեղդող խավարի մեջ բոցավառ աչքերի փայլով մոլորված ու լքված հոգիների ուղիները լուսավորեցիք: Փառք ձեզ»:

Գրքի առաջին իսկ տողերից ընթերցողը գամվում է շարադրանքին եւ անհամբեր սպասում հայ հերթական հերոսուհու խիզախ, երբեմն մարդկային երեւակայությունից դուրս դրսևորվող քայլին: Այսպես, հենց առաջաբանում բերված օրինակը՝ Մարիամ Մակարյանը, մի կերպար է, որի կատարած քայլն անգուգական է: Հայ օրիորդը, համոզվելով, որ իր սիրեցյալը թշնամու դեմ կռվում համարձակություն չէր ցուցաբերում՝ փորձելով կյանքը պահպանել հանուն գալիք իրենց ամուսնություն, դիմում է վճռական քայլի՝ ինքնագոհություն: Վերջ տալով իր կյանքին՝ հայրենապաշտության դաս է տալիս ոչ միայն իր սիրեցյալին, այլեւ բոլոր հայ երիտասարդներին: Մահվանից առաջ նա թողնում է հետեւյալ գրությունը. «Դու, որ Հայաստանի ազատության գործը չգերադասեցիր, քան իմ ու քո անձնական երջանկությունը, դու, որ սերդ գոհեցիր ավելի բարձր գաղափարական սրի, կատարիր խոսքդ, անձդ գոհ դիր հայրենյաց սուրբ սեղանի վրա: Լցվիր թունավոր վրեժխնդրությամբ Բաբկեն Սյունիի նման: Կատարիր վերջին կտակս, դրանով միայն կհանգստանան ոսկորներս գերեզմանի մեջ... ներիր ինձ»:

Չնայած նամակը անմիջական հասցեատեր չուներ, բայց սիրեցյալը այն խորը ցավով ըմբռնեց եւ խանասորի դաշտի կռվում քաջաբար մարտնչեց թշնամու դեմ. հրաժարվեց մարտի դաշտից հեռանալ, մինչեւ վերջին փամփուլտը մխրճեց թշնամու սիրտը ու ինքն էլ հերոսի մահով անմահացավ: Մեծ հայրենասեր օրիորդ Մարիամ Մակարյանի նամակը հասցեագրված էր իր սիրեցյալ Արտաշես Զորյանին, թվագրված՝ 1896 թ. դեկտեմբերի 2:

Գրքի ամբողջ շարադրանքից հարց է առաջանում, թե հայ ընտանիքներում հանուն հայրենիքի ազատագրության մղվող պայքարում ով է օրինակ ծառայել՝ կինը տղամարդուն, թե հակառակը: Շարադրանքի բազմաթիվ օրինակներից կարելի է եզրակացնել, որ նրանք իրար լրացրել են: Այսպես, օրինակ հայ հայդուկային պայքարի հայտնի դեմքերից Աննա մայրիկը՝ ազգային ու պետական նշանավոր գործիչ՝ Կարո Սասունու մայրը, Սասնա լեռնաշխարհի այն խիզախ կանանցից էր, ով իր ողջ

կյանքը նվիրաբերեց ազգային ազատագրական պայքարին՝ մասնակցելով Սասունի 1894 թ., 1904 թ. ինքնապաշտպանական մարտերին: Նա Հրայր Դժոխքի (Արմենակ Ղազարյանի) ազգականն էր: Աննա մայրիկն իր զորավոր նկարագրով, համարձակությունը եւ խելքով գրավել էր բոլորի ուշադրությունը: Ահա մի քանի դրվագ նրա հերոսական կյանքից:

1880 թ. հայերը հրաժարվել են քուրդ աղային վճարել «10 փարա» կոչվող հակաօրինական տուրքը, որի համար Միրզա աղան խաբեությունամբ սպանել էր Ահրոնքի իշխան Գրքոյին: Աննա մայրիկի կոչով եւ գլխավորությունամբ ոտքի ելած ահրոնքցիները հարձակվել են Միրզա աղայի տան վրա եւ այրել ու հողին են հավասարացրել այն: Միրզա աղան, խույս տալով հայերի վրեժխնդրությունից, փախել էր լեռները, սակայն հայերի բարձրացրած աղմուկն ու ըմբոստությունն այնքան ուժեղ ու ազդու էին, որ թուրքական իշխանությունները ստիպված բանտարկել եւ կախաղան էին հանել նրան:

1894 թ. դեպքերի ժամանակ Ահրոնք գյուղը լուր է առնում, որ քրդերի մի խումբ իրենց գյուղով պետք է անցնեն եւ այնտեղ ճաշեն: Աննա մայրիկը կարգադրում է, որ գյուղն ամբողջովին դատարկվի, եւ ժողովուրդը լեռ բարձրանա: Գյուղում մնում են ինքը եւ օգնական 20 կանայք: Հյուրասիրության վերջում երբ տեսնում է, որ քրդերից մեկը թանի պղնձի թասը գաղտագողի իր ծոցն է դնում, մի շառաչուն ապտակ է տալիս: Քուրդ պարագլուխը հանկարծակիի է գալիս եւ հիանում հայ կնոջ համարձակ ու կորովի կեցվածքով:

Ահա Աննա մայրիկի այս գտարյուն կաթն ու հայրենասիրական գեներ է անցել Կարո Սասունուն եւ մյուս զավակներին: Մեծ եղեռնի օրերին այդ հերոս հայուհին գեներ ընտանեկան պատճառով բանտ էր նետվել, ապա իր երեք որդիների հետ Բիթլիս տանող ճանապարհին նահատակվել թուրքերի եւ քրդերի կողմից:

Այդպիսի հերոսական, միմյանց արժանի ընտանիք էին կազմել անվանի հայդուկ Մորուք Կարոն եւ քաջակորով հերոսուհի Մարթան: Ֆիդայական երդման բոլոր օրենքներին համաձայն էր Մորուք Կարոն, բացի մեկից, այն, որ ֆիդային իրավունք չունեն ամուսնանալու: Ինչո՞ւ չամուսնանալ, ինչո՞ւ հայկական մի նոր ընտանիք չստեղծել, ինչո՞ւ հայ ժողովուրդը չաճի ու չբազմանա: Սասունի իշխնձոր գյուղի Ղազարը Մարթա անունով գեղեցիկուհի դուստր ուներ: Մի անգամ թուրք հարկահանները եկել էին իշխնձոր եւ Ղազարից պահանջել հարկը, որը խեղճ գյուղացին չէր կարող վճարել: Թուրք հարկահանը զայրանալով ասում

է. «Եթե հարկը չվճարես, գլուխդ կտանես հարկի դիմաց»: Այդ լսելով, Մարթան՝ թուրը ձեռքին, կանգնում է թուրքի առջեւ եւ մենամարտի հրավիրում ավագակին: Ամաչե^օց թուրք փաշան, վախեցա՞վ հայ աղջկա ցասումնալից մարտահրավերից, թե՞ խոնարհվեց Մարթայի գեղեցկության առաջ, հայտնի չէր: Բայց նա գլխիկոր, առանց հարկ վերցնելու դուրս է եկել Ղազարի տնից եւ իր բարբարոս թալանչիների հետ հեռացել Իշխնձորից...

Գրքի ո՞ր հերոսուհուն նկարագրես եւ որի՞ն աչքաթող անես. մեկը մյուսից բարձր է հերոսական ոգով ու արիությունը: Սասունի ինքնապաշտպանական կռիվներից հայտնի են հերոսաբար կռվող շենիկցի Շաքեն, նրա հերոսուհի քույրը՝ Շուշանիկը, Հռիփսիմեն (Ռպե), Հեզիկը եւ Ալթունը, շատախցի Սրբուհին, Իսկուհի (Սեւո) Համբարձումյանը, Ուրֆայի հերոսամարտում խանում Քեթենջյանը, Մարիամ Զիլինգարյանը, Շապին Գարահիսարի հայտնի կռիվներին մասնակցել են Վերոնիկա Թանջուտյանը, օրիորդ Մարիամ Աչճյանը, Ծաղեր Տեր-Մովսիսյանը եւ հարյուրավոր հայ կանայք:

Համաշխարհային գրականություն մեջ շատ ենք հանդիպել այն տեսակետին, որ սերն ազգային պատկանելություն չունի, եթե այն հիմնված չէ սոսկ խաբուսիկ զգացմունքների վրա. այդ պարագայում այլազգի նվիրյալների միավորումը երջանկություն կրերի միմյանց համատեղ կյանքում՝ ստեղծելով կայուն ընտանիք, հակառակ դեպքում այն դառնում է դժոխք: Այդպիսի բախտի է արժանացել Մշո դաշտի սուրհանդակ Մարիամը: Նա շատ փոքր տարիքից սիրել է իրենց գյուղի քուրդ բեկի տղային՝ 17 ամյա Սմոյին, որի հետ էլ փախել է Ալադաղի լեռները՝ լքելով իր ծնողներին, անտեսելով այդպիսի քայլ հանելու ազգականների աղերսագին խնդրանքը: Կարճ ժամանակ անց բարբարոս քուրդն աստիճանաբար փոխվել է՝ հատկապես իրենց զավակի ծնվելուց հետո: Նա Մարիամին «կեղտոտ գյավուր» անվանելով՝ սկսել է հալածել եւ ուրիշ քրդերի հետ հայկական գյուղերի թալանով զբաղվել: Կինը սկզբնական շրջանում հանդուրժել է հանուն զավակի, ով, սակայն, հասակ առնելով՝ նմանվել էր հորը եւ նույնիսկ ավելի անհարգալից վերաբերմունք դրսևորել մոր նկատմամբ: Երբ ռուսական զորքը գրավել է Ալաշկերտը եւ Ալադաղի վրա արշավել, Սմոն կռվի է գնացել Դրոյի կամավորական գնդի դեմ: Մարիամն աղաչել է, որ ամուսինը հայերի դեմ զենք չբարձրացնի, իսկ նա հրացանի կոթով խփել է կնոջը եւ հեռացել: Զավակն իր հերթին բարկացել է մոր վրա, թե ինչպես են այդ «կեղտոտ գյավուրները» համարձակվել քրդերի դեմ կռվել,

սկսել քարկոծել նրան: Մարիամի միտքն ու աչքերը կատաղությունից մթագնում են: Անցյալը սեփական ձեռքով ուղղելու վճռականությամբ հարձակվել է անարժան զավակի վրա եւ տեղն ու տեղը սպանել նրան: Այնուհետեւ մի կերպ խելագար հոգեվարքով հասել է իր հայրենի գյուղը, որտեղ շեն բնակավայրից միայն ավերակներ, մոխրակույտեր եւ չորս կողմը նեխած դիակներ է գտել: Այս ամենից սթափված՝ Մարիամն ինքն իրեն երզվում է կյանքի մյուս օրերն ազգին մատաղ լինել՝ գործած մեղքերը քավելու եւ վրեժը լուծելու համար: Այդ նպատակով աշխատանքի է անցնում Իգդիրում բացված հայկական «Շտաբ»-ում՝ իբրեւ հետախույզ: Նա քրդական տարագրով ծպտյալ պտտվել է քրդական շրջաններում եւ կարեւոր տեղեկություններ հասցրել կենտրոն: Երբ անհրաժեշտություն է առաջացել վստահելի ու կարող հետախույզներ ուղարկել Տարոնում գտնվող Ռուբենի եւ Կոմսի մոտ, բոլորի ուշադրությունը կենտրոնացել է Մարիամի եւ երկու տիգրանակերտցի երիտասարդների վրա: Նրանք հաջողությամբ կատարել են իրենց առջեւ դրված դժվար ու վտանգավոր առաջարկը: Այս քաջասիրտ հայուհին նահատակվել է 1915 թ. Սասունի վերջին օրհասական կռիվներում՝ ազգի առջեւ իր խիղճը եւ պարտքն ամբողջովին կատարած:

Մեր պատմության բոլոր փուլերում ոչ մի քայլ, ոչ մի գործ չէր կարող կատարել հայ զինվորը, եթե հայ կինը նեցուկ չլիներ նրան՝ անտրտունջ տանելով անսահման զոհաբերություն եւ տանջանք՝ պաշտպանելու համար սուրբ պայքարի նվիրյալի կյանքը: Կնոջ ներկայությունն առավել եւս անհրաժեշտ է կռվի դաշտում. «Եթե ես զգայի, որ իմ ներկայությունը կռվի դաշտում անհրաժեշտ չէր, ես կթողնեի, կվերադառնայի», - գրում է Արցախյան պատերազմի մասնակից կանանցից մեկը: «Լինում են պահեր, երբ կինն ավելի խիզախ է մարտադաշտում, քան տղամարդը: Մարտակերտի բարձունքներից մեկում էինք, որտեղ թեժ մարտեր էին գնում: Մերոնք նահանջում էին՝ թողնելով բարձունքը, որովհետեւ թուրքերը թվով ավելի շատ էին: Կարինեն, տեսնելով դա, սթափվեց, սկսեց կրակել հրանոթից: Տղաները, լսելով, որ մեր հրանոթը կրակում է, շրջվեցին, տեսան՝ Կարինեն է կրակում, վերադարձան, կռվեցին եւ կարողացան պահել բարձունքը»:

Հայ կնոջ թողած պատմական այս դասերն են քննարկվող գրքի ուսուցողական արժանիքները: Եթե մենք ցանկանում ենք կերտել մեր ազգի արժանապատիվ ապագան, ուրեմն որպես անհրաժեշտ պայման պետք է մեր պատմական հերոսների եւ հերոսուհիների ոգով ու հիշատակով դաս-

տիրարակենք մատաղ սերնդին: Արդի արագ փոփոխվող աշխարհում ընթացող մրցակցային զարգացումները մեր նման փոքրաքանակ ազգերին ստիպում են մարտահրավերներին պատվով դիմակայելու նոր ուղիներ փնտրել: Դրան հասնելու համար, որպես հնագույն քաղաքակիրթ ժողովուրդ, անհրաժեշտ է, որ մենք ակտիվացնենք եւ նոր ազդակ հաղորդենք ազգի «իմունային համակարգին»՝ արթնացնելով եւ խրախուսելով նրա՝ դեռեւս ամբողջովին չբացահայտված ազգային ինքնագիտակցությունը:

Ամփոփելով գրքի գիտական, ճանաչողական եւ դաստիարակչական նշանակություն մասին մտորումները՝ կարծում ենք, որ 1. պատմության դասավանդման բոլոր մակարդակներում անհրաժեշտ է ներառել հայ կին հերոսուհիներին նվիրված թեմաներ, 2. հումանիտար կրթական համակարգում իրականացնել այս գրքի քննարկումը, ուսանողներին հանձնարարել հայ կին հերոսուհիների մասին աշխատանքներ, 3. բոլոր կրթական համակարգերում կազմակերպել եւ անցկացնել հայ հերոսուհիներին նվիրված միջոցառումներ: Նման դաստիարակչական միջոցառումների շնորհիվ հայոց անցյալի դասերը պետք է դարձնել երիտասարդության սեփականությունը:

Էդիկ Մինասյանն իր այս աշխատանքով կարծես հայ բոլոր տղամարդկանց կողմից երախտագիտություն է հայտնում հայ աղջիկներին, քույրերին, մայրերին, ովքեր դարեր շարունակ ամեն կերպ ջանացել են ամրապնդել հայ ընտանիքը, պահպանել նրա հավասարակշռությունն ու ներդաշնակությունը՝ վճռական պահերին զենքը ձեռքին կանգնելով հայրենիքի ազատության պաշտպանության դիրքերում:

